

Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Weerwoord en waarheid

Essay over tegenspraak in de context van het ministerie van IenM

Erik Pool
Directeur Participatie IenM

illustratie omslag

Joris Korbee - onderzoek TU Delft

Weerwoord en waarheid

Essay over tegenspraak in de context
van het ministerie van IenM

door Erik Pool, Directeur Participatie

Weerwoord en waarheid

Essay over tegenspraak in de context van het ministerie van IenM

door Erik Pool, Directeur Participatie

‘Het volk, de Vorst en het individu moeten het spel van de parrhêsia accepteren. Zij moeten het zelf spelen en erkennen dat ze moeten luisteren naar degene die het risico neemt hun de waarheid te zeggen.’

‘Parrhêsia is dus, samengevat, de moed tot waarheid van de spreker die, ondanks alles, het risico neemt de hele waarheid te zeggen die hij denkt, maar ze is ook de moed van de gespreksgenoot om de krenkende waarheid die hij hoort voor waar aan te nemen.’

– Michel Foucault

‘Ik verafschuw wat u zegt, maar ik zal uw recht om het te zeggen met mijn leven verdedigen.’

– Voltaire

Opmaat

De kleine stem verheffen tegen grote machten. De zwakste zijn in een strijd opleven en dood. De kwetsbaarste zijn in een discussie over wat waar is of respect verdient. Het beeld van de kleine man die opstaat tegen de grote, staat in het geheugen van de mensheid gegrift als de archetypische strijd van David tegen Goliath. Deze mythe en al zijn spraakmakende én onbekende opvolgers, kent een lange en beladen historie. Mensen die aan de kant van hun ideaal, het recht of hun waarheid bleven staan, kozen niet zelden voor het *risico* van de sanctie van de machtige alleenheerser of van de heersende meerderheid. Soms is een verkeerd woord al fataal. Wereldwijd sterven mensen of worden gevangengezet omdat zij willen spreken. Jaarlijks herdenken ook wij landgenoten die hun moedige verzet met de dood moesten bekopen.

Opkomen voor wat gezegd moet worden is geen sinecure gebleken. We zijn gewaarschuwd – tegenspraak is spannend en bloedlink. Wie dat ontkent, begrijpt de ernst van het onderwerp nog niet goed. Hierover gaat dit essay. Het is geschreven als sluitstuk van een drieluik over tegenspraak, weerwoord en dwarstaal en wordt als eerste gepubliceerd.

In de nog te publiceren delen staan de polemiek en de zelfkritiek centraal. Het nu voorleggende essay is beschouwend, biedt overzicht en kan de reflectie bevorderen. Zo kan het een goede ondergrond leggen onder de andere twee essays. Dit essay is een poging te verhelderen waar tegenspraak blijktbaar over gaat, wat de waarde ervan bepaalt en waarom het voor IenM een belangrijk onderwerp kan zijn. Het biedt een overzicht van de belangrijkste kwesties die uit het behandelde materiaal, de binnen IenM gevoerde gesprekken en de

bestudeerde literatuur boven zijn gekomen. Ook de kranten spreken hun woordje mee, evenals enkele parlementaire onderzoeken die zich de werking en waarde van tegenspraak aantrokken. De aldus verzamelde kwesties kunnen voer zijn voor het verdere discours binnen ons departement, of breder: binnen het rijk of bij andere overheden die belangstelling hebben voor de thematiek.

De samenhang tussen 'professionele tegenspraak' en wat het betekent om 'de waarheid te zeggen' zal gaandeweg duidelijk worden. Tijdens het schrijven ervan heb ik moeten constateren dat al het materiaal steeds verder toewerkte naar wat ik ben gaan zien als het hittepunt van tegenspraak: in het heetst van de strijd komt het aan op de moed van de tegenspreker. Hij is de kleine held in een spannend verhaal, de David met de steenslinger die niet zeker weet hoe zal aflopen wat hij is begonnen.

Eris ook een samenhang tussen het spreken van de waarheid en het sociale, gemeenschappelijke onderzoek naar wat in het betreffende gezelschap voor waar mag doorgaan. In een departement – in elke organisatie – is de groep een machtsfactor van betekenis. Die macht wordt onder meer gebruikt om vast te stellen wat wel of niet gezegd mag worden, en zij wordt gebruikt om aan die afspraak vast te houden. Dat is goed voor de cohesie, maar wellicht minder gezond voor een heldere blik op de werkelijkheid of op de werkelijke problematiek die aangepakt moet worden. Waarheid is een afspraak, een sociale constructie afgedwongen door macht of geboren uit vrije interpretatie. In moderne tijden gedraagt de waarheid zich als een bewegend doel en is zij de uitkomst van een discours waarin het ware, het goede en het schone ter discussie staan – maar waarin kwade tongen en boosaardige geesten net zo hard meedoen.

Voor al in het vrije gesprek kan de waarheid ontdekt en ontworpen worden. Daer kan datgene wat van waarde is tot z'n recht komen. Maar soms moet je elkaar 'eerst eens goed de waarheid zeggen' om dat vrije gesprek mogelijk te maken. Dus waar begin je als je ware woorden wilt spreken in dienst van een waarheid die in dat waarlijk spreken nog moet worden gevonden?

Al sprekend zullen we moeten ontdekken wat waar is en waarde heeft.

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar...

...Erik Boers die me inspireerde door de wijze waarop hij het socratisch gesprek over tegenspraak begeleidde (samen met Andert Loman) en door zijn wijze en deskundige reflecties achteraf, op papier en in gesprek;

Appendix

(Bijlage II)

Reflecties op het Socratisch gesprek over 'Tegenspraak'

(

(Bijlage II)

Reflecties op het Socratisch gesprek over ‘Tegenspraak’

In onderstaande reflecties staan we kort stil bij enkele inzichten/vragen over ‘tegenspraak’ die bij ons naar aanleiding van het gesprek naar boven kwamen. De inzichten hebben zowel betrekking op uitgesproken beweringen als onuitgesproken assumpties.

Tegenspreken of weigeren?

Een vraag die herhaaldelijk terugkomt is die naar de verhouding tussen tegenspraak bieden en het weigeren om iets te doen. *Is iets weigeren ook een vorm van tegenspraak?*

Wanneer je iets weigert is dit niet altijd (noodzakelijk) ook een vorm van tegenspraak. Al was het alleen al om de reden dat je iets kan weigeren zonder iets te zeggen, spreken; je kan een opdracht simpelweg negeren. Iets weigeren, of niet handelen naar opdracht, is geen voldoende voorwaarde om te kunnen spreken van ‘tegenspraak’.

Maar wat zijn dan de werkende elementen die het ‘weigeren’ in de eerste casus ‘tegenspraak’ maken? De elementen / factoren die daarvoor zorgen, zo gaven de deelnemers aan, hebben eerder betrekking op het gebied van ‘bejegening’ (zoga je niet met elkaar of met een medewerker om). Ofwel, eerder op vorm dan inhoud. Het betrof hier tegenspraak omdat er tegen de conventie en hiërarchie in werd gecommuniceerd. Er werd, door de telefoon op de parkeerplaats, fel gesproken en geïrriteerd gereageerd.

Een manier om naar tegenspraak te kijken, het te onderzoeken, is door vorm en inhoud te onderscheiden. Er moet op beide vlakken een conventie doorbroken worden. Inhoudelijk kan dit een heersende opvatting zijn, in de vorm de manier waarop er normaal gecommuniceerd wordt. Zonder een verschil van mening over de inhoud ontstaat er waarschijnlijk geen tegenspraak, maar de tegenspraak zelf manifesteert zich in de vorm/bejegening en het doorbreken van de conventie daarin ('mores' in het tweede voorbeeld).

Waarden, geen waarheid

De deelnemers komen voornamelijk met voorbeelden waarin *waarden* in het geding zijn, niet *waarheden*. Wat zegt dit over tegenspraak als er geen waarheid of feit in het geding is?

De waarheid, of een perspectief daarop, bediscussieer je. Dat kan je tussen de regels van het verslag doorlezen. Discussie, een meningsverschil is niet hetzelfde als tegenspraak, hoewel het wel een onderdeel van tegenspraak kan zijn. Tegenspraak lijkt echter vooral zo benoemd te worden op het moment dat iemand voelt dat er principes of waarden in het geding zijn. Daarin zit de motivatie om tegenstand te bieden. Het is daarentegen goed mogelijk om het inhoudelijk oneens te zijn zonder dat dit direct tot tegenspraak leidt.

Als je hierin meegaat dan zit de waarde van tegenspraak in het blootleggen en aan de kaak stellen van waarden die blijkaar in het geding zijn. Het wordt daarmee persoonlijk, omdat met het tegenspreken iemands eigen waarden naar voren komen. Deze zijn kennelijk zo belangrijk dat iemand zich in een onveilige situatie begeeft om ze kenbaar te maken. Dit heeft veel verwantschap met 'Parrèsia' (vrijmoedigspreken), een centraal begrip in de latere filosofie van Michel Foucault (zie bijlage).

Kun je tegenspraak organiseren?

Een belangrijke factor in het effect van tegenspraak is of het geduld wordt binnen een organisatie. Dit is op de betreffende avond nauwelijks ter sprake gekomen. Als tegenspraak geduld wordt, kan je dan nog wel spreken van tegenspraak?

Uit het Socratisch gesprek bleek dat veel mensen vonden dat tegenspraak plaatsvindt wanneer iemand tegen de bestaande conventie en structuren ingaat. Echter, wordt tegenspraak gewaardeerd, of zelfs van iemand verwacht, dan is het gemakkelijker om tegen te spreken. Het zal daardoor vaker plaatsvinden. De vraag is dan echter of het dan nog echt tegenspraak betreft? Tegenspraak wordt dan namelijk de conventie. Is dat wenselijk?

Tegenspraak moet dus ergens schuren, zo lijkt het. Dit werpt de vraag op hoe je tegenspraak organiseert. Institutionaliseer je het, dan verdwijnt wellicht de kracht. De spontaniteit die in het moment van tegenspraak verscholen zit, is namelijk één van de werkende elementen van tegenspraak.

Achtergronden bij de reflectie op het Socratisch gesprek

Parrèsia en vrijmoedig spreken

Etymologisch gezien betekent parrèsia ‘alles zeggen’, van *pan* (alles) en *rèma* (dat wat gezegd wordt). Degene die parrèsia gebruikt, de parrèsiastès, is iemand die alles zegt wat hij denkt: hij verbergt niets, maar stelt zich in zijn spreken met hart en ziel open voor anderen. Slechts indien ervoor hem of haar een gevaar of risico verbonden is aan het spreken van waarheid, wordt van iemand gezegd dat hij of zij parrèsia gebruikt, en als parrèsiastès dient te worden beschouwd. ... Indien een redenaar in een politiek debat het risico neemt zijn populariteit te verliezen omdat zijn mening strijdig is met die van de meerderheid... dan gebruikt hij parrèsia.

Diogenes, de cynicus, als historisch voorbeeld van parrèsiastès

Uit: De Vierde Redevoering over koningschap van Dio Chrysostomos van Prusa (ca. 40-110 n. Chr)

Alexander kwam naar de plek waar Diogenes vertoefde en groette hem. Maar deze wierp een grimmige blik naar hem toe zoals leeuwen die hebben, en beval hem een beetje opzij te gaan staan want hij was zich juist in de zonaan het warmen. En omdat Diogenes niet ontsteld was geraakt in zijn nabijheid, vatte Alexander oprechte bewondering op voor de moed en de gemoedsrust van deze man. Want het is natuurlijk dat stoutmoedigen stoutmoedigen graag mogen terwijl lafhartigen hen wantrouwen en haten als vijanden, maar wel slechteriken in hun midden opnemen en begroeten. Voor het ene slag mensen is waarheden parrèsia van alle dingen het meest aangenaam, voor het andere vleierijen bedrog....

Vervolgens zei Diogenes dat hij niet eens het teken van het koningschap bezat ... ‘En wat is dat dan?’ sprak Alexander. ‘Het is het teken van de bijen dat koningen dragen. Heb je dan niet gehoord dat er onder de bijen een koning is, die op natuurlijke wijze in die positie is terecht gekomen, dat wil zeggen die positie niet dankt aan de soort erfopvolging zoals men zegt dat jullie die vanaf Heracles hebben.’ ‘Maar wat is dat teken nu?’ sprak Alexander. ‘Heb je dat dan niet van de landarbeiders gehoord’, zei Diogenes, ‘dat dit de enige bij is zonder angel, omdat het voor hem in het geheel niet nodig is een wapen tegen iemand te hebben? Want geen van de andere bijen zal hem zijn koningschap betwisten noch een conflict met hem aangaan als hij dit teken bezit. Ik heb echter de indruk dat jij

niet alleen in volle wapenrusting rondloopt maar er zelfs in slaapt'. 'Weet jij dan niet', zo vervolgde hij, 'dat alleen een angsthhaas wapens draagt? ...

'Weeshierover maarkwaaden opgewonden en beschouw mij maar als de meest beoedelde van de mensen en beschimp mij ten overstaan van iedereen en doorboor mij maar, als je dat goeddunkt, met jouw speer. Toch zul je door mij als enige van de mensen de waarheid vernemen en door geen ander van de mensen zal jij het leren. Want allen zijn van minder allooi dan ik en ook minder vrij.'

Uit: Michel Foucault *Parrèsia, vrijmoedig spreken en waarheid* (1989)

Andert Loman

Erik Boers

Eindhoven, 3 april 2017

Dit is een uitgave van het

Ministerie van Infrastructuur en Milieu

Postbus 20901 | 2500 ex Den Haag
www.rijksoverheid.nl/ienm

Juni 2017

